

SÖRBY KYRKOÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

*Mjölby församling
Mjölby kommun
Linköpings stift
Östergötlands län
2005*

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

SÖRBY KYRKOÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

Mjölby församling

Mjölby kommun

Linköpings stift

Östergötlands län

Innehåll

Inledning	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Översiktskarta	5
Inledning	3
Bakgrund och syfte	3
Inventeringens upplägg och rapport	3
Kulturminneslagen och begravningslagen	3
Översiktskarta	5
Sörby kyrkogård	6
Kyrkogårdens omgivning	6
Utdrag ur häradskartan	6
Sörby kyrkoruin	7
Kyrkogårdens historik	8
Beskrivning av kyrkogården	11
Källor och litteratur	12
Bilagor	13
Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse	13
Översiktlig beskrivning av växtlighet mm-Karta	14
Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse, karta	
Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse, lista	15
Fotografier	16

INLEDNING

Bakgrund

Ur kulturhistorisk synpunkt är kyrkogårdar och begravningsplatser bärare av en stor mängd information och de här platserna ger anledning till frågor av olika slag. Vad är typiskt för våra kyrkogårdar när det gäller vegetation, omgärdningar, gångar, gravvårdar m m och finns det några regionala skillnader? Vad har varit gängse bruk under olika tider och vad kan vi få för historisk information bara av att gå på en kyrkogård? Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering.

På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen av kyrkogårdar/begravningsplatser inom den del av stiftet som ligger inom Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2002. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkogårdarnas och begravningsplatsernas kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården.
- att ge ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkogårdarna/begravningsplatserna och ett underlag för vård- och underhållsplaner.
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrkogården/begravningsplatsen samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkogårdar/begravningsplatser i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att ge ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen.) Begravningslagen (SFS 1990:1144) säger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare

säger lagen: ”Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, om en familj, om stilhistoria och om begravningsstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån olika grunder bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande, t ex material och konstnärlig utformning eller ett lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistorisk värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Kalmar, Östergötland och Jönköping samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till dels varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och i övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.

Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygdslitteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav ett antal bilder presenteras i rapporten. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Olle Hörfors, Östergötlands läns museum 2005. Rapporten finns tillgänglig på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

SÖRBY KYRKOÅRD

Varken Sörby socken eller Sörby kyrka existerar idag. En gång fanns här en liten landsförsamling med en tidigmedeltida kyrka. Idag finns endast den lilla kyrkogården kvar, driven på parlåga. Den används främst av ett fåtal familjer som bor i dess omedelbara närhet.

Kyrkogårdens omgivning

Kyrkogården ligger i den norra utkanten av byn med samma namn. Numera ligger hela byn i den södra utkanten av Mjölby stadsbebyggelse. Närmast i väster finns en låglänt betesmark och bortom denna en större trafikled och industribebyggelse. I norr finns likaså låglänt bete och en trafikled. I öster finns låglänt bete och i söder Sörby gård med sin rundloge.

Kyrkogården är en kvadratisk anläggning belägen på en kulle och sluttar mot sydväst och öst från kyrkoruinen. De synliga resterna av denna utgörs av hörnstenar synliga i gräsmattan.

Sörby på häradskartan från 1870-talet. Den gamla landsförsamlingen är belägen längs landsvägen mellan Mjölby och Boxholm. I norr ligger den stora järnvägsstationen i Mjölby fortfarande omgiven av åkermark. Det som skulle bli stadsmark på västra sidan ån låg i Sörby socken medan området öster om ån låg i Mjölby.

Kyrkogården ligger i anslutning till den större gården Sörby och har samma omfattning som idag.

Sörby kyrkoruin

Sörby omnämns som Sutherby år 1390. Socknen har alltid varit annex till Mjölby i norr och namnet Sörby anses syfta på detta. Socknen var liten, befolkningen låg mellan 100 och 200 personer.

Kyrkan var troligen uppförd på 1100-talet och var av den sedvanliga romanska typen. Den var ovanligt liten 12,5 x 5 m. 1763 tillbyggdes den med 6 m i väster. Inga bilden finns bevarade utan alla uppgifter kommer från Broocman, som är den ende meddelare som sett den i bruk. Hans skildring innehåller huvudsakligen måttuppgifterna samt ett konstaterande att kyrkan inte ägde något som var särskilt märkligt.

Kyrkan saknade altartavla. Över altaret fanns istället ett gavelfönster och kring detta fanns bildhuggerier, ett krucifix och bilder av evangelisterna.

Platsen för Sörby kyrka markeras av fyra hörnstenar samt en minnessten från 1954. Texten lyder "Här stod Sörby kyrka från medeltiden fram till 1791".

1771 ödelades hela Mjölby av brand och i avsaknad av egen kyrka firades mjölbybornas gudstjänst i Sörby. Efter att den nya kyrkan i Mjölby invigts 1779 var behovet av den gamla förfallna kyrkan i Sörby litet och kostnaderna för underhåll stora. Sörbys sockenmän anhöll därför själva till Kungl.Majt anhöll om att bli förenade med modersocknen och att dess innevånare skulle bli inlottade bland bänkplatserna i moderkyrkan. Detta medgavs 1791. Dock beslöts att Sörbys begravningsplats skulle äga bestånd och att klockstapeln därför i motsats till kyrkan inte skulle rivras utan stå så länge den inte krävde något underhåll.

Kyrkogårdens historik

Uppgifter om kyrkogårdens historik har i huvudsak hämtats från Östergötlands läns museums topografiska arkiv och bibliotek. Uppgifter om äldre lantmäterikartor är hämtade från Lantmäteriets websida.

Det kan antas att kyrkogården anlades i anslutning till den tidigmedeltida kyrkan, eller fanns redan då den första stenkyrkan byggdes. Möjligen kan den betraktas som en fortsättning på det i norr belägna vikingatida gravfältet (RAÄ 44). Kyrkogårdens relativt ringa omfattning tyder också på att den aldrig blivit utvidgad. Inga rester av medeltidens eller den tidigare nya tidens begravingar finns bevarade idag. Däremot påträffades en runsten vid rivningen av kyrkan, den låg som tröskelsten med runorna nedåt. Stenen restes på kyrkogården

Sörbystenen

Stenen är ristad i enklast möjliga stil och saknar drakhuvuden eller kors. Runorna är anbringade i ett enkelt skriftband i stenens utkant. Det går därmed inte att utröna om stenen är kristen eller hednisk. Texten lyder vigutr rishti stina thansi iftr Rgut bruthur sin Vigot reste denna sten eftergot sin broder. Stenen bör ursprungligen ha varit uppställd endera på gravfältet eller kyrkogården på en plats där dessa exponerar mot den viktiga smålandsvägen som förr strök inpå kyrkogårdens murar.

Ingenting finns bevarat av medeltidens eller den tidiga nya tidens begravningsskick i socknen. Den äldsta bevarade gravstenen är rest över bonden Lars Nilson i Sörby 1638. Den står idag undanställd intill trädgårdsmaterialanläggningen längst i väster.

Den äldsta bevarade gravstenen är rest över Lars Nilson i Sörby 1638.

1791 revs Sörby kyrka, medan beslut fattades att kyrkogården fortsatt skulle vara i bruk. Dagens kyrkogårdsmur lär vara lagd med sten från den rivna kyrkan (Brogren 1915 s 28). Det är därför möjligt att den gamla kyrkogården ända fram till kyrkans rivning i likhet med den lilla ödekyrkogården i Näsby (Rystads pastorat var omgiven av trästaket. Att muren skulle vara lagd av sten från kyrkan motsägs av att stenen i muren består av lätt tuktad gråsten som verkar tillhuggen för tillfället.

De två bevarade lantmäteriakter som finns bevarade och som är upprättade medan kyrkan var i bruk är från 1722 (arealavmätning) och 1770 (storskifte). Den första kartan visar en kyrkogård med samma utsträckning som idag och med en kraftigt markerad kyrkogårdsmur (eller plank). Kyrkan är symboliskt inlagd. Kartan från 1700 visar samma sak, men avbildar kyrkans västra gavel där den tycks ha en takryttare.

Kyrkans klocka var uppsatt i en klockstapel som 1791 beslöts få stå kvar, till den inte gick att reparera mer. Detta skedde 1807 och klockorna flyttades då till Mjölby.

Bland de undanställda vårdarna i väster finns tre stycken från senare delen av 1800-talet, varav två över medlemmar i familjen Svensson i Sörby. Den tredje är ett gjutjärnskors rest 1867 över P W Luthander.

Av de gravvårdar som står på ursprunglig plats är den äldsta rest över J A Ahlm 1898. Övriga bildar en gles spridning över hela 1900-talet.

BESKRIVNING AV KYRKOGÅRDEN

Kyrkogården är mycket liten och innehåller ett enda gravkvarter med drygt fyrtio bevarade gravvårdar. Utbredningen är kvadratisk och den är större mot söder än mot norr.

Allmän karaktär

Kyrkogården präglas idag av omgärdningen som består av en kyrkogårdsmur i fullmur och en kraftigt uppväxt trädkrans. Kyrkogårdens inre består av en öppen gräsmatta med utpräglad ängsvegetation som stod i full blom med scilla och vårlök vid inventeringstillfället. En enda grusgång leder från grinden och tvärs över kyrkogården till dess högsta punkt i väster.

Omgärdning

Omgärdningen består på alla sidor av en kyrkogårdsmur i fullmur lagd av 0,4-0,8 m stor lätt tuktad gråsten i ca 3 varv. Muren är ca 0,7 m hög. Trädkransen består i väster av 6 askar och 3 lönnar. I norr av 1 ask och 7 lönnar. I öster av 3 askar, 3 lindar och 2 oxlar. I söder av 4 askar och 1 lönn.

Ingångar

Kyrkogårdens ingång ligger i öster.

Grinden är en dubbelgrind i smidesjärn med spjal- och korsornament i tre nivåer.

Grindstolparna är huggna av grå granit och enkelt firsidiga.

Vegetation

Förutom det som redan beskrivits i kapitlet om omgärdningen står en hög cypress i kyrkogårdens norra del intill kyrkoruinen. Framför västra muren växer två större buskage med snöbär.

Gångsystem

En enda grusgång leder från grinden fram till kyrkogårdens högsta punkt vid snöbärsbuskarna. Den delar kyrkogården i två delar.

Gravvårdstyper

1898-2001. Kyrkogården innehåller en gles spridning av gravvårdar från huvudsakligen 1900-tal. Dessa är av sedvanliga typer och få avviker från det vanliga. Bland de undanställda vårdarna finns en äldre kalkstensvård, ett gjutjärnskors och en hög obelisk. Bland vårdarna på plats finns ett par liggare och ett granitkors.

Ett fåtal titlar förekommer, alla endast en gång vardera. Rusthållaren och rusthållaredottern, bankkamreren, bankdirektören, trädgårdsmästaren, sömmerskan, kyrkovärden och lantbrukaren.

Minneslund

Saknas

Byggnader

Saknas

Övrigt

-

Kulturhistorisk bedömning

Sörby kyrkogård är en liten landskyrkogård som fortfarande är i bruk trots att kyrkan revs redan 1791. Tre element är viktiga för kyrkogårdens karaktär och utgör kulturhistoriskt värdefulla delar av kyrkogården, dels karaktären av äng skapad av gräsmatta som slås, del kyrkogårdsmuren och trädkransen.

Trots att så få gravvårdar finns på kyrkogården speglas ändå en lång begravningstradition i fördelningen av de enskilda gravvårdarna.

Kyrkogården har behållit karaktären av en stilla lantlig oas med staden växande omkring sig.

Källor:

Andersson Per. Sörby kyrka. 200 års minnet av rivningen. 1791-1991. Mjölby hembygdsråds årsbok 1991.

Brogren. Mjölby socken. Dess forntid och nutid. Linköping 1915.

Broocman C F. Beskrifning öfver the i Östergötland..... . 1760.

Faksimilutgåva 1993.

Brate E. Östergötlands runinskrifter. Stockholm 1911.

Feldt Ann-Charlott. Lillkyrka kyrka, ur Kyrkoarkeologi i Östergötland 1986-96.

Östergötland Fakta nr 2.

Kulturmiljövård 6/98. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1989.

Kyrkogårdens gröna kulturarv. Stad&Land. Movium/inst för landskapsplanering.

Sveriges lantbruksuniversitet nr 103/1992.

Nisbeth Åke. Bildernas predikan. Medeltida kalkmålningar i Sverige.1985.

Magnell Per. Kumla socken. Ur Östergötlands bebyggelse. 1950

Ridderstad A. Östergötlands beskrivning. Andra delen. Stockholm 1918.

Tham W. Beskrifning öfver Linköpings län. Förra delen Stockholm 1854. Andra delen Stockholm 1855.

Theorell A, Wästberg P, Hammarskiöld H (foto). Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar. 2001.

Wadsjö H (red). Kyrkogårdskonst. Stockholm 1919. Theorell A, Wästberg P, Wadsjö H (red). Kyrkogårdskonst. Stockholm 1919.

Widegren PD. Försök till en ny beskrivning över Östergötland. Första bandet 1817.

Andra bandet 1828. Faksimilutgåva 1993.

Östergötlands läns museums topografiska arkiv.

Muntliga uppgifter –

www.lantmateriet.se.

www.tema.liu.se/kultarv/ Östgötabild.

EXEMPEL PÅ GRAVVÅRDAR AV KULTURHISTORISKT INTRESSE

Förklaring till exempellistan

Exempellistan är indelad i två delar. Den första delen som innehåller uppgifter om kyrkogård, kvarter, gravnummer, material, efternamn, hemvist och årtal är en identifikationsdel. Under den andra delen anges en kulturhistorisk notering med uppgift om titel, gravplats och gravvård. Dessutom noteras eventuella skador och andra anmärkningar.

Kvarter: anges endast i de fall då kyrkogården är indelad i kvarter.

Numrering: görs efter gravkartan. Ofta kan det vara svårt att exakt lokalisera gravnumret, då gravbredd kan variera och många gravnummer intill varandra saknar gravvård. Att gravnumren ofta börjar med "0" beror på att datorn ska kunna sortera materialet i rätt ordning. I vissa fall står äldre gravvårdar utan gravnummer bland övriga gravar och då ges de t ex beteckningen "onumr. S om 042". Stenar som står undanställda och bedöms ha ett kulturhistoriskt värde ges nya nummer: "ÖLM 1, ÖLM 2 o s v".

Material: Här anges vårdens material. Beteckningen "granit" används utan närmare specifikation av olika typer. Stenens färg förkortas **sv** (svart), **gr** (grå), **r** (röd), **gr/r** (grå/röd) osv.

Efternamn: I allmänhet det första efternamnet som står på gravvården.

Hemvist: Det geografiska namn som står på gravvården. Det kan röra sig om bynamn, gårdsnamn eller namnet på en mindre fastighet. I undantagsfall är det namnet på en plats som inte ligger i socknen.

F:a årtal och **S:a årtal:** anger det tidigaste respektive senaste dödsåret som står på gravvården. Är det endast ett årtal angivet står det i F:a årtal.

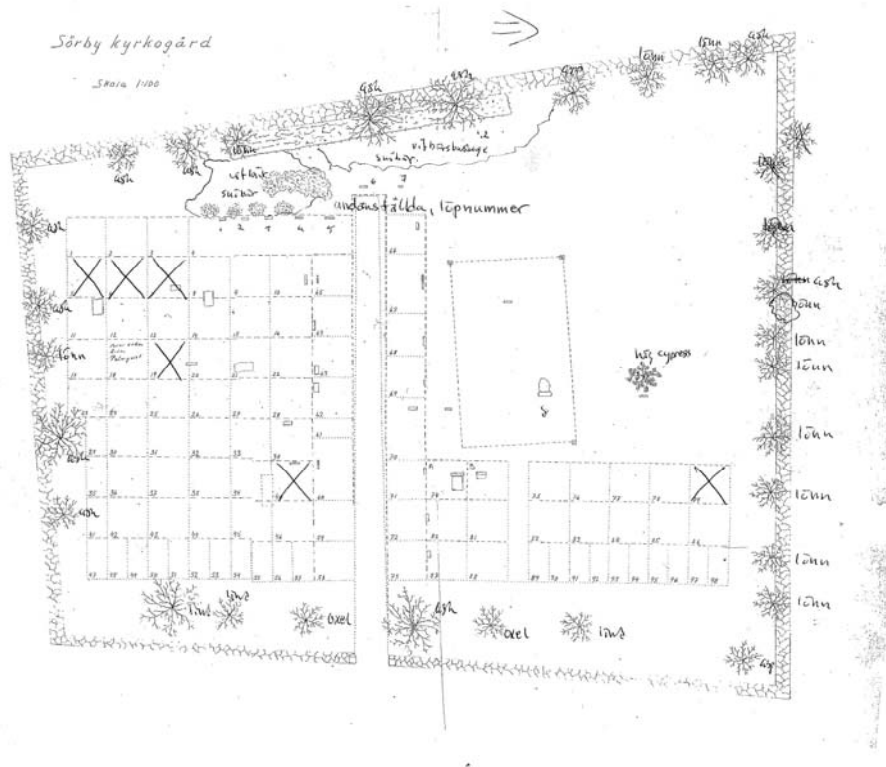
Titel: Samtliga yrkestitlar samt hemmansägare, rusthållare m m. Dessa gravvårdar bedöms ha ett kulturhistoriskt intresse oavsett vårdens ålder.

Gravplats: Gravplatsen är omramad av stenram, häck, järnstaket eller kedja. Själva gravplatsen är i allmänhet täckt med grus men i vissa fall med gräs.

Gravvård: Speciella typer av gravvårdar som t ex gjutjärnskors, träkors, häll, sköld, ålderdomlig sten m m.

Skada: Notering om eventuell skada, t ex rost på en gjutjärnsvård eller på ett järnstaket, sprucken kalkstensvård o dyl. Här noteras även om det är ovanligt mycket lava på framför allt kalkstensvårdarna.

Anmärkning: Här noteras om gravvården har ett lokalhistoriskt eller personhistoriskt intresse eller andra anmärkningar– L1, P1, A1 osv. Detta hänvisar till korta notiser i slutet av exempellistan.

Sörby kyrkogård. Vegetation, grusgångar och Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse. Dessa utgörs huvudsakligen ett fåtal gravar med titlar samt de undantagna äldre vårdarna längst i väster.